

T. G. MASARYK

SEBEVRAŽDA

hromadným jevem společenským
moderní osvěty

Masarykův ústav AV ČR

Praha 2002

1881 NĚM, 1904 ČES.

PŘÍČINY PSYCHÓZY JAKO SOCIÁLNÍHO ZLA

58. Když jsme vyšetřili psychózu ze stanoviska psychologického, pokusíme se nyní poznat toto zlo v jeho společenském významu, a přejdeme proto k jeho příčinám, a to v témž pořadí, ve kterém jsme prozkoumávali příčiny sebevražednosti.

1. Vlivy přírodní, pozemské i nebeské působí na vznik a rozšíření psychózy jenom disponujícím způsobem a platí o nich totéž, co jsme řekli, když jsme zkoušeli jejich působení na vznik sebevražednosti.

Zvláště je třeba připomenout, že neobvyklé působení podnebí a poměrů počasí atd. zachvacuje organismus a disponuje k psychóze. Podle roční doby se vyskytuje nejvíc onemocnění v létě (v květnu-srpnu).*

Pro melancholiky je dle Maudsleye nebezpečné časné jítro, probudí-li se příliš záhy k obnoveným utrpením; často se pak dějí pokusy o sebevraždu.

Z vlivů kosmických sluší připomenout zvláště světlo měsíční, jež nemocné znepokojuje.

2. Města jsou vývoji duševních nemocí příznivější než venkov.

3. Od nastoupení pohlavní dospělosti je duševní nemoc častější.** – Dále viz v odstavci o vlivu věku.

4. Tělesná povaha, zvlášť zdravotní stav, působí disponujícím i determinujícím způsobem na vznik psychózy. Zvláště je třeba vytknout následující škodlivá působení na ústřední soustavu nervovou s jejich přímými i nepřímými vlivy:

a) úrazy hlavy (působení přílišného vedra nebo chladna, druhotvary uvnitř dutiny lebečné atp.);

b) narkotické otravy, paralýza, křeče (epilepsie);

c) záněty mozku a tyfy;

d) krvácení, tělesné vysílení (hladem, žízní, prostopášností, námahou, stářím);

e) břišní stáze a krevnatost (způsobené obžerstvím, ustavičným seděním, sešlostí věku, těhotenstvím, pubertou, vadami menstruace ap.);

* Protože se psychóza vyvíjí jenom pozvolna, není možná přesná kontrola těchto údajů, ač horko působí rozhodně nepříznivě. Z doby, kdy se nemocní do některého ústavu hlásí, nesmí se přirozeně činit ukvapené závěry.

Esquirol tvrdil, že zuřivost vzniká často v létě, zřídka v zimě; jak se ostatní formy choroby chovají k ročním dobám, není známo. Sr. Jacobi, *Die Hauptformen der Seelenstörung*, 1844, I., s. 568.

** Esquirol tvrdí, že první menstruace, propukne-li duševní nemoc, je vždy spojena s náchylností k sebevraždě.

- f) horečka;
- g) organické srdeční a plicní nemoci;
- h) tasemnice apod.;
- i) následky pohlavních prostopášností;
- j) jiné nemoci, jmenovitě dna, hostec atd.

Co se týče tělesné organizace povšechně, tedy je tzv. nervózní konstituce zvláště příznivá vývoji psychózy.

Duševní dispozice individuálních přirozených vloh jsou velkého významu.

Povahy od přírody exaltované, výstřední, smutné, hypochondrické a melancholické, sentimentální, nerozhodné a nesmělé, bázlivé a zbabělé jsou chorobě snáze vystaveny než jiné, protože všechny tyto stavy samy o sobě jsou s psychózou příbuzné a protože také determinující příčiny, o nichž budeme později jednat, jsou v úzkém vztahu s těmito dispozicemi.*

5. Mocně účinkující individuální predisposicí k psychóze jest dědičnost.

Nemožno pochybovat o tom, že se psychóza, podobně jako četné tělesné nemoci, může zdědit a že se skutečně dědí. Avšak působení dědičnosti nesmí se přeceňovat.** Vyšetřování a statistické výpočty se dějí obyčejně příliš povrchně, aby bylo možno správně ocenit míru jejího působení. Proto, že rodiče jsou nebo byli duševně nemocni, nemusilo duševně choré dítě zlo zdědit. Dědičnost se hledá za každou cenu, a proto se nalézá všude. Mělo by být přesně udáno, měli-li rodiče nebo jeden z nichž touž formu psychózy jako dítě; mělo by se vyšetřit, ve které době psychóza u rodičů a dětí vznikla, byli-li rodiče – oba nebo jeden – při zplazení dítěte nebo před tím nemocni, mohla-li dřívější psychóza rozšířit své působení i na toto početí; dále se musí vyšetřit, nebyla-li snad zděděna nějaká tělesná vada, jež za příznivých okolností vedla k psychóze nejen u rodičů, nýbrž i u dítěte. Bylo-li všech těchto a ještě mnoha jiných opatrností metodicky použito, pak se tažme, jak působily na dítě výchova, duševní nákaza, nápodoba a vůbec všechny ostatní poměry, nemusela-li se psychóza vyvinout přirozeně, bez dědičnosti. Jmenovitě nutno si povšimnout prvních let života, v nichž může slabá soustava nervová utrpět trvalé poruchy.

V mnohých případech, jež byly uváděny jako dědičné, onemocnělo dítě ze strachu před dědičností; zvláště to platí o strachu před zděděním náchylnosti k sebevraždě.***

* Sangvinici mají málo vloh k sebevraženosti, stejně flegmatici; cholera, obrazotvorností bohatého, často uchvacuje cit k násilným činům; zvláště příznivá pro sebevražednost je tzv. povaha melancholická, která již svým jménem odkazuje na příbuznou jí formu duševní nemoci.

** Moreau svádí 9/10 všech případů na dědičnost; to je však rozhodně přehnáno. Maudsley praví: jistě je zděděna čtvrtina duševních nemocí, snad polovina, možná tři čtvrtiny. Schlager (Zeitschrift der k. k. Gesellschaft der Aerzte in Wien, 1860, čís. 34, 35) přijímá pouze 4 % a připouští dědičnost jenom v těch případech, kdy jeden z rodičů byl duševně chorý buďto před zplazením, anebo při zplazení.

*** Srv. Maudsley, Die Zurechnungsfähigkeit der Geisteskranken (Intern. Biblioth.) s. 177; Falret, s. 355.

Náchylnost k sebevraždě se speciálně dědí tak, že se dědí dispozice k jisté formě psychózy nebo psychóza sama, jež pak u dítěte stejně jako u rodičů vedou k sebevraždě. Také mohou děti zdědit takové duševní dispozice, jež za jistých okolností vedou k duševní nemoci a k sebevraždě. Ale nedědí se představa sebevraždy nebo náchylnost k sebevraždě v tom smyslu, jako by mohla být zděděna představa, úsudek, vůbec vědění a náchylnost (.j. láska, chtění), následkem jichž by si musil dědic jako z přinucení život vzít.

Dědí se pouze dispozice; ovšem je nemožno proces ten přesně vyložit; pravděpodobně se děje duševní dědičnost na poli fyziologickém, morfologickém a patologickém; ale jak si to máme myslit, nedovede zatím nikdo vyložit.*

6. Pohlaví. Ve veřejných ústavech se nalézá obyčejně více mužů než žen, poněvadž nemocné ženy snáze lze v soukromí ošetřit než nezkrtnější muže.** Celkem se však zdá, že ženy snáze podléhají duševní nemoci než muži.

Množství sebevražd, jež vznikají následkem duševních nemocí, je pro obě pohlaví skoro stejné, přece však i zde se zdá ženské pohlaví mít převahu.

* Zděděné zlo se jeví v různých generacích v nejrozmanitějších podobách, tak např. podává Morel tento obraz postupné degenerace:

I. generace ukazovala: mravní zvrhlost, alkoholické excesy.

II. generace ukazovala: opilství, maniakální záchvaty, všeobecnou paralýzu.

III. generace ukazovala: hypochondrii, melancholii, taedium vitae, pud k vraždě.

IV. generace ukazovala: slabost mysli, idiotii, vymření rodiny.

Tvrdí-li se, že je dědičnost těch duševních činností, o nichž nám podává zprávu vnitřní pozorování, protože nevědomé činnosti – i když předpokládáme, že jsou – nijak stopovat nemůžeme. Musily by být tedy dědičnými jenom vědomé duševní jevy jedné ze tří základních tříd duševní činnosti nebo její kombinace.

Dědičnost představ může znamenat jenom, že mám vedle představ, jichž jsem nabyt ze zkušenosti a jež jsem si uchoval v paměti, také zděděné představy ve vědomí. Ale vnitřní pozorování naprosto nezná rozdílu mezi zděděnými a získanými představami. Kdyby takové představy byly, musili bychom si vzpomenout, že jsme již jako děti měli představy, ke kterým pak během zkušenosti ještě některé jiné přibyly. Dokonce bychom se rodili již s představami. Jestliže však není rozdílu mezi oběma druhy představ, odkud víme, že jsou předané představy? Tvrdí se, že se nejsnáze dědí ty duševní činnosti, které se u našich předků nejčastěji vyskytovaly; představy barvy má každý člověk nejčastěji; má slepec od narození představy barev? Právě, že mu schází zrak, kdežto mozek, orgán představ, je zdrav, měl by mít představy barev, kdyby princip dědičnosti mohl být takto pojímán. – Nebo máme fci, že zděděné představy v protivě k získaným jsou dokonalejšími představami? Ale na představách (tj. představování) jsou rozdíly jenom co do intenzity, nikoli co do kvality. Proto soudy nemohou být děděny, protože se nedědí představy, které tvoří základ soudu. Proto nemohou být děděny ani závěry, ani činnosti vůle a paměti. Dědíme snad návštěi, k nimž teprve v životě si činíme závěry? Či dědíme závěry, ke kterým nám scházejí návštěi? Může někdo pocítovat zděděný hněv, aniž věděl, proč se hněvá? Může někdo doufat, aniž věděl, v co doufá? Atd.

Tato jednoduchá úvaha by stačila psychologům a ukázala by, že se nedědí duševní činnosti, nýbrž pouze dispozice. Dědičnost nevysvětluje psychologicky ničeho, nopak ztěžuje výklad a svádí z cesty; neboť namísto aby vykládali duševní zjev podle jeho vzniku, musejí psychologové dědičnosti vyložit ještě dědičnost samu a teprve potom studovat vznik záhadného zjevu, a to na prapraděu dávno již neexistujícím.

** Často se odvozuje z povahy ženy její větší duševní chorobnost; ale poruchy menstruační, choroby a bolesti šestineděli apod., co se obyčejně uvádí, sotva vyvažují obtíže, jakým je vystaven muž.

(Pokračování na str. 94.)

7. Před duševním onemocněním není úplně zajištěn žádný věk; přece však disponují některé stupně věku více než jiné.

Již v dětství se vyskytují, třebaže velmi zřídka, téměř všechny formy, zvláště však stavy duševní slabosti až po naprostou blbost. Řidší jsou stavy maniakální (zuřivost), docela ojedinělá melancholie; pro vývoj sebevražednosti je však právě tato forma důležitá. Děti, jež se dopouštějí sebevraždy, ukazují obyčejně některé nepravdivosti, např. ukrutnost ke zvířatům.*

Sebevražda v dětském věku je nejvyšší nepřirozená a odkazuje obyčejně na zděděnost psychózních dispozic.

Od nastoupení pohlavní dospělosti je duševní nemoc častější; nejnebezpečnější jsou léta úplné dospělosti tělesné a duševního vývoje, asi od 25. do 45. roku.**

Stáří asi nemá za následek nijakou zvláštní změnu způsobivosti k nemoci.*** Kdyby se počítaly četné případy stařecké blbosti, byl by poměr pro vysoké stáří velmi nepříznivý.

Také rozličným stupňům věku odpovídají rozličné formy duševní nemoci, podobně jako jim odpovídají rozličné povahy. V dětství a stáří je častá blbost, v mládí manie; mužný věk vykazuje melancholii, duševní nemoc sebevrahy; u starců se často vyskytuje pomatenost.

8. Svobodní snáze duševně onemocní než ženatí.†

Provdané ženy vykazují prý nepříznivější číslíci než ženatí muži; zjev tento se vysvětluje včasnými vdavkami a špatným zacházením mužů. Domácí starosti jsou vždy jednou z neúčinnějších příčin psychózy.

Vdovy dodávají větší kontingent než vdovci; rozvedení vykazují prý poměry méně příznivé.††

O nemanželských dětech platí totéž, co bylo řečeno dříve.

9. Ve vězení se může psychóza snadno vyvinout. Mnozí vězni jsou sami sebou sotva přičetní; k tomu se druží patrně výčitky svědomí, touha po svobodě a příbuzných, zármutek a starost, soustředění myšlenek na několik málo bodů

Opilství a nemravnost vůbec jest u mužů větší, a nutně proto častěji vede k duševní nemoci; jistě vykazuje mužské pohlaví těžší formy zla než ženské, a proto nalezneme v ústavech více mužů než žen. Choromyslné ženy mají menší úmrtnost, jako je úmrtnost žen celkem menší než úmrtnost mužů.

V Německu např. je množství choromyslných mužů o něco menší než množství žen. Mayr, Die Gesetzmässigkeit im Gesellschaftsleben, s. 209.

* Forbes Winslow, *Obscure Diseases of the Brain*, 1859, s. 186.

** Zeller (*Journal für Psychiatrie*, I. 1, s. 18) udává pro mužské pohlaví 20-30, pro ženské 30-40. Na ženy působí prý nepříznivě též léta klimakterická a rovněž na mužích bylo prý mezi 50.-60. rokem pozorováno nepříznivé období klimakterické.

*** Senilní blbost sem nepočítáme.

† Všimněme si, že počet svobodných je vůbec větší než počet ženatých; svobodní, kteří byli duševně choří, obyčejně se nežení.

†† V Bavořích připadalo na 10 000 svobodných 11,10, ženatých jen 5,94, ovdovělých 16,3 a rozvedených 63,62 duševně chorých. Mayr, l.c., s. 210.

Podle nejnovějších dat z Anglie mají převahu od 20 do 40 let muži velmi silně, od 40 do 60 ženy, nad 60 opět muži. Na 1 ženatého připadlo 2,83 svobodných, 1,5 ovdovělých. Chapman, *Einfluss von*

a nadto špatná výživa a obydlí, nedostatek pohybu atd. Samovazba se zdá být nejnebezpečnější; zvláště ženy a nevzdělané osoby ji těžce snesou.*

10. Druhy zaměstnání a rozdíly stavu disponují k psychóze rozmanitým způsobem. Ferrus udává, že největší číslo dodávají řemesla, která vyžadují nejmenší tělesné námahy; jiní tvrdí opak.

Vyšší stavy dodávají méně duševně nemocných než nižší.

11. Husté obyvatelstvo je při větší a bouřlivější soutěži duševní nemoci přístupnější než obyvatelstvo méně husté; proto také dodává město více duševně nemocných než venkov.

12. Kavkazské plémě ukazuje nejsilnější dispozici; u přírodních národů ostatních plemen se psychóza téměř nevyskytuje.

13. Dle Hausnera připadá nejvíc duševních nemocí na Germány, méně na Romány, nejméně na Slovany. Na každých 10 000 obyvatel připadá duševně nemocných (dle Haushofera):

Norsko	34	Irsko	15
Dánsko	28	Francie	13
Island	26	Bavory	11
Sasko	26	Belgie	10
vévodství polabská	25	Švédsko	10
Hannoversko	17	Anglie	9
Spojené státy	15	Skotsko	9

V Rakousku připadá 1 nemocný na 1200 obyvatel, v Uhrách na 1170, tedy asi 8 a 8,7 na 10 000 obyvatel.

Průměrně se počítá ve vzdělaných státech 1 nemocný na 772 obyvatele, 1 na 478 produktivního obyvatelstva (od 20. do 60. roku); nejsou však údaje tyto dost jisté.**

U různých národů se nevyskytuje přirozeně stejně mnoho sebevražd následkem duševních nemocí. Dle Blocka bylo z 1000 sebevrahů duševně nemocno ve

Francii	340
Prusku	333
Sasku	337
Belgii	350
Itálii	330

Alter, Geschlecht, Ehe auf die Disposition zur Geistesstörung, nach dem Centralblatt für Nervenkrankheiten, 1879, s. 26. (Data tato se vztahují na osoby přijaté do ústavů.)

* Ze zpráv Delbrückových vysvítá, že se psychózy vyskytují více u zločinců s motivy vášnivými než u zločinců proti majetku, zvláště po vraždě, zabití, potom po násilném smilstvu a žhářství. Sr. Zeitschrift für Psychiatrie, 1854, s. 57 a 375.

** Dle Brigham je např. ve Spojených státech třikrát tolik duševně nemocných, co v Anglii. Pro Anglii pak udává Piérquin poměr 1:783; Hitsch pro sám Wales 1:500; Tuke pro Anglii a Wales, počítaje v to idioty, 1:300!

14. Ve svobodných státech se může podle okolností duševní nemoc snáze vyvinout než v nesvobodných.

15. Politická krize všech druhů, revoluce, agitace, válka docela jistě duševní nemoc rozmnožují; zvláště následky jsou nejvýš nepříznivé.*

Arndts pozoroval, že se nervové vzrušení, jež vzniklo ve válce, teprve po letech poněkud opět uklidní.

16. Vojsko je psychóznější než občanské obyvatelstvo: zvláště důstojníci snadno onemocní.**

17. Bída k psychóze velmi disponuje; rozervané majetkové poměry jsou však, jak se zdá, častěji příčinou sebevražd než duševních nemocí.

Šilenství propadají často obchodníci ve městech i na venkově; proto též židé často zešílí.

O vlivu převládající hospodářské metody výrobní nedá se nyní stanovit nic všeobecného. V Anglii se shledalo, že krajiny zemědělské vykazují víc duševně nemocných než okrsky průmyslové, v Belgii však opak toho.***

18. Celkem jsou duševní příčiny nejčastějšími a neúčinnějšími příčinami duševní choroby. Řídčeji je mozek přímo silně podrážděn, jako např. při leknutí; nejčastěji vzniká psychóza z příčin duševních na poli patologickém, tak totiž, že tyto s počátku způsobují jisté odchylky od pravidelného organického procesu, z nich pak vznikne choroba mozku jakožto následek podružný.†

Zřejmě musejí duševní příčiny psychózy být obsaženy v celém společenském životě a snažení, jak je podmíněno nynějším názorem životním.†† Společenská zřízení přítomné doby jsou však špatná, je-li duševní nemoc tak častá a přibývá-li jí ještě ustavičně.†††

Slyšme o tom úsudek lékaře.

* Laborde, *Les hommes et les actes d'insurrection de Paris devant la psychologie morbide*, 1872; Schwab, *Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie*, 1880, s. 479.

** Fröhlich: *Ueber Psychosen beim Militär*, *Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie*, 1879, s. 303. Podle Bertillona se nemoc vyskytuje u důstojníků čtyřikrát častěji než u mužstva.

*** Zajímavá je poznámka o působení stávky. Bylo pozorováno, že stávky v uhelném a železném průmyslu v Glamorganshire v Anglii umenšily množství duševních nemocí a páchaných zločinů. Příznivý výsledek byl přivozen tím, že se pozornost obrátila jiným směrem, a větší střízlivostí. Viz *British Medical Journal*, 1873, říjen.

† Griesinger, s. 168.

†† Nejčastěji duševní příčiny jsou: strach, úzkost, bázeň, zármutek, radost, nerozhodnost při rozhodování, hněv, zlost, nenávisť, žárlivost, nešťastná láska, ctižádost, pýcha, náboženské pochybování a blouznění, tesknice, sentimentálnost apod.

††† Někteří badatelé nechtějí připustit, že duševních nemocí přibývá; ale je to statistickými daty nade vše pochybnost zjištěno. Docela jistě vzrůstá v nich počet bláznů a nemocných. V Anglii se prý počet duševně chorých v posledních dvaceti letech zdevateronásobil. (Bucknill et Tuke, *Psychol. méd.*, s. 32.) I když připustíme, že se v novější době o nemocné lépe pečuje než dříve, že je nyní více nešťastníků ošetřováno než dosud a že je život ošetřovaných prodlužován v nemocnicích, musíme přesto uzнат neustálý vzrůst. V právě shromážděném spolku německých lékařů pro chorobyslné konstatoval dr. Hasse ohromující vzrůst psychózy.

Všude – praví Guislain – kde výchova, umění, vědy a náboženské pojmy Evropy přestávají, vyskytují se duševní choroby stále řidčeji a mizí nakonec úplně.*

Srovnejme jenom původní a stále stejné mravy Arabů a Indiánů s naším životem, plným vzrušení, pohybu a kvašení – a máme otázku rozřešenu.

Co vyplňuje naše myšlenky? Plány, novoty, reformy. Po čem toužíme, my evropští lidé? Po pohybu, vzrušení. Co pocítujeme? Drážďení, iluze a klamy.**

V našich lidnatých městech se zvláště snaží uplatnit tisíc rozmanitých snah, kdežto mezi asijským obyvatelstvem převládá typ nezměnitelnosti. Tyto zárodky duševního rozrušení nalézáme u národů, kteří odhazují jeho autority, u národů, kteří tvoří sdružení, kteří chtějí sami sobě dávat zákony, kteří mají literární jméno, v zemích, kde člověka pudí ustavičná snaha uniknout prostředí, pro něž byl narozením svým určen. Představitel naší osvěty žije uznáním svého okolí. Povýšení jeho ducha vyžaduje všech jeho myšlenek, chce růst, chce růst zvláště v očích těch, kdož ho pozorují. Cítí potřebu opustit své dosavadní postavení, touží po vyšším stupni. Nepovažuje své poslání nikdy za ukončeno, domnívá se, že jest stále na cestě, a hledí stále na místa, o něž usiluje. Je-li vzrušení lidu živeno myšlenkami na osvobození, rozpoutávají se všechny vášně; doufající člověk zakouší zklamání; rodina je v tom, co je jí nejdražšího, ve svých nejkrásnějších citech porušena. Vznikají bouře, králové se řítí s trůnů, tisíce lidí je spolu uchvacováno, tisíce existencí ničeno.

Vyplývá tedy z toho, čím je větší vzrušení, jež lidi ovládá, že tím více je jejich duch uchvacován, čím více jsou drážďeny jejich city, jejich vášně, že tím snáze překročí tyto city a vášně své hranice. Národové evropské a severoamerické vzdělanosti jsou téměř v ustavičném stavu opilosti – opilosti citů, opilosti sebehodnocení, opilosti stále obnovovaných dojmů. Tomu tak není u národů bližících se více přírodnímu stavu, u lidí, kteří zůstávají vzdáleni toho, co se nazývá světem. Nemáme statistických záznamů o duševně chorých jiných dob společensky klidnějších, ale jsem přesvědčen, že tehdy byl počet duševně nemocných značně menší než dnes.

Počet duševně nemocných je také větší v těch zemích, kde vládne větší svoboda, než tam, kde je svoboda omezenější. Vláda turecká, ruská a italská ukazují v té věci podivnou protivu k vládě anglické, francouzské, belgické a severoamerické.***

* Guislain mluví o národnostech asijských, afrických a o divoších amerických, u kterých se psychóza velmi zřídka vyskytuje.

** K tomu, co tu praví Guislain, musím poznamenat, že čistě rozumová námaha, i přílišná námaha, vede k psychóze velmi zřídka. Případy, jež se na doklad toho uvádějí, nebyly tak způsobeny duševní prací, jako spíše jinými ji doprovázejícími okolnostmi – afekty mysli, výstřednostmi, užíváním prostředků bezesnot vzbuzujících apod. Naše doba pracuje duševně mnoho, velmi mnoho; ale tato práce je většinou nemetodická, a v tom spočívá podle mého mínění její nebezpečí a rozrušující působení.

*** Guislainovy Leçons orales sur les Phrénopathies vyšly 1852.

HLAVA 6: SEBEKRAŽEDNOST A VZDĚLANOST

Naše doba si přeje věřit, a rozeznává proto se Straussem náboženství pozitivní od náboženství vůbec; na pozitivním se jí však nelíbí všechno, co nemůže uvést v soulad se svými názory. Guizot charakterizuje tuto snahu našich dnů jako negaci nadpřirozeného v osudech lidstva a veškerenstva, jako odklizení nadpřirozeného prvku v křesťanském a v každém náboženství vůbec.* A dodejme k tomu ještě: vzdělanci činí to s radostí a nadšením, jež v ničem nezadá náboženskému fanatismu středověkému.**

Rozmanité církevní sekty, majíce podnět a výzvu v negaci, již je stíhá věda, vyvíjejí nyní velikou činnost. Ale snaha jejich směřuje zřídka ke smíru, nýbrž k potlačení myšlení, stejně jako věda nijak nepracuje ke smíru opravdovému. Nejrozhodnější, zároveň však nejnerozumnější protest proti lidskému vědění vyšel z Říma, když se papež docela vážně prohlásil za neomylného – podobně zavedl kdysi Augustus kult císařů, když náboženské vědomí Římanů vymizelo.

Věda ovládá nyní skutečně hlavu masy, jak možno nejlépe vidět na vlivu tisku. Ve velkém slohu prováděné popularizování věd a odpovídající tomu chuť ke čtení u obecnstva dokazují, že je zde potřeba, již náboženství a církve nedovedou už ukojit. Ale věda může upokojit jenom hlavu, nestačí pro život a pro smrt; proto upokojuje jenom z polovice, nedává mravní opory, nedovede vést masy.

Rozum ponecháváme vědě, cit pak náboženství a církvi, v něž už nevěříme a kterým už nedůvěřujeme – a to je jediná, ale ohromná chyba naší civilizace. Ve všech našich školách, nižších i vyšších, je vzděláván jenom rozum; o mravní vedení se škola nestará, to přenechává pozitivnímu náboženství. Tak je potom moderní společnost vedena dvěma duchovními mocemi, vědou a náboženstvím; protože však tyto moci spolu zápasí, je vedení obou nedostatečné a zhoubné. V nedostatku jednotného názoru světového se nemohou tvořit dokonalé povahy, nýbrž jenom rozumový a mravní chaos. Každá válka škodí vítězi stejně jako přemoženému a kulturní boj nečiní z tohoto pravidla výjimky.***

V takové době duchovní anarchie nemůže být všeobecně rozšířeno důkladné vzdělání, nýbrž jenom polovzdělání, polokultura; a tak je charakteristickou známkou naší vzdělanosti ona zvláštní polovičitost se všemi hroznými následky pro hlavu i srdce těch, kdo se nemohou propracovat k jednotě a harmonii. Blázni a rozumní lidé, praví Goethe, jsou stejně neškodni, jenom poloblázni a polomoudří jsou nebezpeční.†

* L'Église et la société chrétienne en 1861, s. 13.

** Takový „ateistický“ fanatismus je například u Du Bois-Reymonda: „Jsa si vědom nepřekročitelných hranic, jež rozumu lidskému jednou byly postaveny, netouží za ně. Volný na této výši pyrrhonismu odmítá vyplnit prázdnotu, zejíci kolem něho, výtvoří své fantazie a bez bázně nahlíží do nemilosrdného ústrojí odbožněné přírody“ atd. (Darwin versus Galiani, s. 29.)

*** Poučná po té stránce je kniha J. B. v. Schweizera, Zeitgeist und Christenthum, 1861.

† Případně charakterizuje Nationalzeitung vady přítomné doby slovy: „Vzdělání vrchních desíti tisíců zas jednou prosáкло dolů. To je vše.“ 9. června 1878.

Při velkém rozsahu a pokroku věd je však rozumová a mravní polovičitost tím větší; neboť ať si nikdo nemyslí, že důkladného vědění možno nabyt snadno, nebo dokonce hravě – tak mimochodem; vědění se dosahuje těžce a těžce se tráví. „Nebezpečí polovzdělání, povrchního okusování všeho a všude a úplného zanedbávání důkladnějšího a hlubšího studia všeobecných věd je tím větší, čím většího rozsahu dosáhlo dnes pole věd, čím se činí větší a rozsáhlejší požadavky na každého opravdového vzdělance a čím spíše se pro samé lapání po všem nakonec nedosahuje ničeho... Mravní působení tohoto zpovrchnění a omezení nejvíce vystupuje tam, kde se v nejhrošším případě stupňuje až k úplnému opovrhování vším věděním a každou vyšší životní snahou, s čímž však téměř vždycky zároveň ruku v ruce kráčí nejděivější a nejnevázanější život a úplné znemravenění.“*

Proto se vedle umrtvujícího indiferentismu šíří hladavý skepticismus a ošklivý cynismus; lidé jsou nespokojeni a nešťastní a stále hlasitěji a hrozivěji se ozývají hlasy, jež se nelekají ani násilné reorganizace společnosti.

Již Baco pravil, že poloviční vědění od Boha odvrací, kdežto pravá a důkladná věda člověka k náboženství zpět přivádí.** V té míře, jak se polovičitost šíří, jeví se jako ateismus, nebo lépe řečeno, jako beznábožnost. Právě ateisty najdeme zřídka, ale nezřídka najdeme pochybovače a vůbec lidi, kteří staré odhodili, aniž to něčím novým nahradili. Beznábožnost pak vede u většiny lidí, ne-li u všech, k nespokojenosti. Jak věci jednou jsou – a nejsou jinak – potřebuje člověk v životě a smrti kromě vědy také mravní opory, a tu může dát přece

* H. Beckers, Ueber das Bedürfniss einer zeitgemässen Regelung der allgemeinen Studien an Deutschlands Hochschulen, 1862.

Každý nyní snadno uzná, proč je právě tam, kde je, jako např. v Německu, školní vzdělání velmi dobré, i nebezpečí polovzdělání velmi značné. V Anglii a v Americe se učí lidé netoliko ve škole, nýbrž na železnicích, na cestách, krátce praktickým životem, kdežto v Německu a stejně u nás v Rakousku život málo skýtá. Pohlédneme jenom na naše absolvované posluchače vysokých škol. Na gymnáziu se učí matematice, řečtině a latině, literatuře svého národa a něco přírodní vědě; na univerzitě pěstuje své odborné studium, udělá zkoušku z filologie, práv nebo z jiného odboru a vstoupí pak do života – nenese si však pro život nic, docela nic! V „životě“ má být především charakterem – ale charakterem není; má být státním občanem – a o politice neví nic; jenom co mu časopisy přezývávají; je manželem a otcem – a neví nic o výchově, co jsou manželské povinnosti, co vyžaduje rodinný život – je příliš smutné kreslit dále tento temný obraz, i přenechávám to těm, kdo bdí nad výchovou našich národů, aby o té věci dále přemýšleli. Sebelépe zřízené školy, v nichž se kromě toho dbá víc o disciplínu učitelů než žáků, nevyhoví, nedostačují-li praktickým potřebám života, a naše školy těmto potřebám naprosto neodpovídají.

Zrovna křiklavý je však nepoměr mezi naší výchovou rozumovou a mravní. Lidé, kteří dvacet let chodí do školy, učí se stále a stále, ale o jejich cit a o jejich vůli se nestará nikdo. (Přece mně nikdo nebude chtít namítat, že gymnazista má dvakrát týdně náboženství? I když připustíme, že toto vyučování náboženství je tak dobré, jako že není, tedy je právě vyučováním, kdežto vůle potřebuje výchovy. A kdo řekne něco etického našim univerzitním posluchačům?) To je právě ta polovičitost, o kterou jde.

** Certissimum itaque atque experientia comprobatur: Leves gustus in philosophia movere fortassis ad ateismum, sed pleniore haustus ad religionem reducere. De augmentis scientiarum. I., col. 5.

jenom náboženství. Ztratí-li je, bylo-li mu nesvědomitě odňato, ztrácí se s ním i klid duše.* „Vymizí-li z duše víra, jež ji k Bohu povznášela a s ním spojovala, pak se v ní děje něco hrozného. Duše, vlastní svou tíží jaksi pužena, klesá a klesá, klesá bez ustání, nepřetržitě; a s sebou strhuje v pád také rozum, jenž je nyní odtržen od svého původu a věší se nyní na vše, co potkává na své cestě dolů, tu v bolestném neklidu, tu zase s rozkoší, podobnou smíchu šilence. Mučen ustavičně neutišitelnou touhou a žízni po životě, lapá brzo po hmotě, již se nadarmo snaží oživit, nadarmo oduševnit a zbožnit, brzo se honí za prázdnými abstrakcemi, prchavými, beztvárnými stíny vlastní fantazie... Všechny vyšší vlohy a síly jsou ochromeny a leží jako v hlubokém spánku; všechny ony tajemné síly v duši, které v nás a kolem nás tvoří říši mravů, duchovní světový řád, jež vytvářejí podstatu pravého vnitřního člověka, umírají jedna po druhé, a s bolestí, drásající jeho nejvnitřnější útroby, cítí člověk toto poněkud umírání svého lepšího já. Jeho duše hladoví, a on nemá pokrmu pro ni; co má činit? Usmrtí svou duši, aby již nehladověl, aby již nezakoušel oně vnitřní muky... odtržen od svého středu, je sem a tam zmitán jako rozbitý vrak bez kormidla a vesel na bezútesném oceánu tohoto všehomíra.“**

Tak tedy se nám vysvětluje společenský zjev sebevraždy jakožto smutný následek šířící se bezbožnosti mas.

Dnes jsou dvě veliké třídy lidí: věřící a nevěřící, křesťané a nekřesťané. Věřící mají mravní oporu, jsou šťastni, spokojeni a s životem usmířeni; z nevěřících jsou jenom málokterí, velmi málokterí opravdu šťastni a spokojeni, protože jenom málokterí nalézají v životě opory, již by bylo možno přibližně srovnat s pozitivním náboženstvím. Těmto málokterým stačí „mravní anarchie“; většina v rozumové a mravní anarchii hyne.

Této rozumové a mravní anarchii se na jedné straně přičítá naše veliké nervózní vzrušení a ustavičně vzrůstající počet duševně chorých, na druhé straně se z ní vyvíjí onen pesimistický světový názor, který má nejenom výmluvný výraz v moderní poezii a filozofii, nýbrž tisícům a tisícům činí život skutečně

* O nedokonalém klidu myslí u stoiků mluvě, praví Beneke: „S blahosklonnou vnímavostí představovat si a spolucítit osudy a nedokonalosti jiných lidí, nekonečnou bídu, pod jejíž tíží v každém okamžiku vzdychají a hynou miliony, a nekonečné množství pošetilosti, požívačnosti, nenávisť a zloby, jimiž je božský obraz v člověku zohyžďován... z tohoto hlediska se tedy jeví náboženství jediným prostředkem, jak se ochránit před pochmurným zoufalstvím nebo před skličujícím roztrpčením, a tvoří nutné doplnění nebo spíše nutné vyvrcholení a dokonání mravního názoru světového.“ Grundlinien der Sittenlehre, II., 391. Lichtenberg praví: „Jedním z nejtěžších umění pro lidi jest umění dodat si odvahy. Ti, kterým se jí nedostává, nejnásze ji naleznou pod mocnou ochranou toho, kdo ji má a kdo nám může pomoci, chybí-li všechno. Protože pak je tolik utrpení ve světě, že žádná lidská bytost nemůže dát slabému dosti síly, aby mu s odvahou vstříc kráčel, tedy je náboženství výborné. Je vlastně uměním: myšlenkou na Boha, beze všech dalších prostředků získat si útěchy a odvahy v utrpeních a síly k odporu.“

** Lamennais, Discussions critiques et pensées diverses sur la religion et de la philosophie. Sr. upřímné přiznání Zöllnerovo v jeho pojednáních, III., s. 36 a n.

Hlava šestá

K TERAPEUTICE MODERNÍ SEBEVRAŽEDNOSTI

111. V dosavadních úvahách jsme učinili diagnózu společenské choroby našich dnů, terapeutika musí se patrně řídit diagnózou a bude záležet v odklízování příčin, jež zlo způsobují.

Společenská terapeutika musí postupovat jako lékařská: musí se snažit zlo již existující odklidit a pak – a to je nejdůležitější – vznikání zla zabraňovat. Je-li již nějaké zlo pevně zakořeněno, tu obvykle všichni terapie mnoho nepomáhá; sociologové, etikové a lékaři docházejí poněmáhlu k přesvědčení, že vlastní úloha jejich praktických disciplín záleží v hygienické profylaxi. Minulý doby, kdy lidé očekávali a mohli očekávat vyléčení všeho zla od nějakého rozkazu; docela neúčinné byly by však zákony tam, kde jde o sociální zlo, jakým jest moderní sebevražednost.*

112. Lidé musejí především ozdravět, tělesně i mravně; musíme si navyknout naprosto poslouchat profylaktických pravidel, stanovených moderní vědou. Věda dává nám prostředky, jak se chránit proti škodlivému působení přírody, a učí nás, jak si k vlastnímu prospěchu zařídit všechny ty poměry, které jsme v kapitolách o tělesné organizaci, povšechných hospodářských poměrech a o psychóze poznali; proč si jich tak nezařídíme? Protože nechceme.

* Ve většině moderních zákonodárství právem není zákonů proti sebevrahům. Tím však není řečeno, že by ve zvláštním případě nemohl dobře působit přímý nebo nepřímý zákaz; tak např. velmi dobře působil rozkaz Napoleonův, ve kterém byla sebevražda vojína líčena jako zbabělost, a v Marseilli odstrašovali mladé dívky od sebevraždy hrozbou, že budou jejich těla veřejně vystavena. Sr. Beccaria, *Traité des délits et des peines*, § 32; v. Wächter, *Revision der Lehre vom Selbstmord*, *Neues Archiv*, 1829; sr. Meyer, *Lehrbuch des deutschen Strafrechtes*, 1875, § 82. (O antickém pojetí sr. Becker, *Charikles*, vyd. Göll, III, 164.)

113. Téměř všichni teoretikové a praktičtí snaží se odklizovat zla moderní společnosti hospodářskými a politickými reformami. Obecná pozornost je obrácena výlučně na tyto pokusy a také se od nich obecně velmi mnoho očekává; já však nedovedu mít tuto naději. Politické a hospodářské poměry toho kterého národa jsou jenom zevní stránkou vnitřního života duševního, jsou tímto duševním životem podmíněny, a proto si musí lékař všimnout jeho. Často se mi zdají pokusy a spory našich parlamentárních, politiků a národohospodářů hodně malichernými a jalovými; rozhodně nezachrání společnost politické a hospodářské koncese, opravy a opravičky. Něco práv a peněz více nebo méně neodklidí pesimistickou omrzelost života.

Pro tento svůj názor, který se asi bude zdát velmi kacířským jmenovitě praktickým politikům, mohu uvést znamenitý příklad z dějin: Krista. Římský svět byl v Kristově době asi v týchž zoufalých poměrech jako dnešní společnost; jako nyní šířila se i tehdy chorobná sebevražednost, lidé byli nespokojeni a nešťastní, touha po vykupiteli byla všeobecná. Kdo vykoupil lidstvo? Ani politik, ani národohospodář, ani socialista, ani demagog. Je opravdu velkolepé, jak se Kristus v oné době, politicky a sociálně tak rozbouřené, vzdaluje vší politiky; jak lehkým by mu bylo získat myslí politickým a socialistickým podněcováním! On však požaduje zdokonalování povah, požaduje prohloubení náboženského citu; chce, aby se lidé stali dobrými, neboť ví, že jenom tím naleznou uspokojení duším svým.

I my nalezneme uspokojení svým duším, staneme-li se dobrými.*

114. Protože moderní sebevražednost je v poslední řadě způsobována vzrůstající beznábožností, může být zlo radikálně vyléčeno jenom tehdy, když bude odklizena nenábožnost a souvisící s ní polovičitost. Musíme vystoupit sami ze sebe, musíme ustát rýt ve svém nitru a poopravovat své srdce vlastním rozumem; musíme nabytí zájmu o vnější svět a o společnost, musíme se naučit oddanosti: nám se nedostává opravdové a ušlechtilé lásky. Domníváme se sice, že umíme milovat, domníváme se, že jsme schopni nejjemnějších citů; to však není pravda: chorobná sentimentalita a opravdový, pravý, teplý, živý a původní cit není totéž. Chce-li kdo odklidit sebevražednost, musí v lidech rozvinout schopnost propracovat myšlenky a city, musí jim vštípit sílu a energii, dát jim mravní oporu.

* Rozumí se samo sebou, že existující tísnivá nouze a pokořující bída, jaká je, musí být odklizena; nemyslím, že bych mohl hladověcího nakrmit mravoučným kázáním: mluvím o definitivním řešení sociální otázky.

Jak je sebevražednost potlačována např. laskavým jednáním s chudými, uvádí Casper (s. 92): Ve francouzské protestantské osadě o 6000 duších vyskytly se 1812-1823 pouze 3 sebevraždy následkem výborné péče o obecné chudé. – Jiný případ: Magendie se ocitl jednou v takové bídě, že již nechtěl žít; v kritickém okamžiku přišel soudní sluha s oznámením, že Magendie zdědil 20 000 franků – a slavný fyziolog byl zachráněn.

Někteří badatelé myslí – Renan, Treitschke aj. – že lid třeba vychovávat nábožensky, vzdělání že smějí zůstat volní. To však znamená schvalovat dnešní polovičatost a děje se tak již bez toho; či se má utvořit přísně odlišná aristokracie vzdělání? Kde začíná vzdělání a kde končí?

Důslednější jsou ti, kdo po zničení pozitivního náboženství kladou požadavek jednotného vědeckého názoru světového. Jest však otázka, máme-li a můžeme-li beze všeho náboženství pominouti. Myslím, že člověk potřebuje k životu náboženství stejně jako k dýchání potřebuje vzduchu; také dějinný vývoj ukazuje, že se vedle vývoje myšlení obdobně vyvíjí i mravně-náboženské žití a citění. Comte se dopouští hrubé chyby, když připouští pokrok na poli náboženském jenom až po určitou mezi a když pak odtud veškerý náboženský život prostě hází přes palubu (ve své pozitivní filozofii).

Mnozí shledávají v umění, jmenovitě v některých jeho druzích, náhradu za náboženství, a domnívají se proto, že umění zachrání moderní společnost. Ale to je rovněž nesprávné; podobně jako vědecký aristokratismus tak i jemný, estetický požitek umělecký nedovede učinit tíhu života snesitelnou. Tvořící umělec, jmenovitě veliký umělec, nevyjadřuje jistě nic jiného než nábožensky uvědomělý člověk; ale vnímání uměleckého díla nenahradí procítění všeobecného náboženského obsahu. Velmi špatně zná život, kdo se domnívá, že světovou záhadu možno z hlavy a srdce odkoncertovat; umění může být vždycky ve službách náboženství, nahradit ho nedovede nikdy.

My potřebujeme náboženství, potřebujeme zbožnosti.

Je na snadě myšlenka, že tímto spasným náboženstvím je křesťanství. Než která forma křesťanství? Na tuto otázku nesnadno odpovědět. Kdyby lidé mohli být přísně katolickými, tedy by sebevražednost jistě vymizela; neboť katolicismus mohl by svou církevní organizací jednotný světový názor nejsnáze, nejrychleji a nejlépe všeobecně uplatnit. Avšak nelze ignorovat dějinný vývoj; dostavila by se opět reformace, jako se již jednou dostavila. Ostatně nezáleží toliko na odklizení sebevražednosti, nýbrž jde o to, odklidit ji správnými prostředky; katolicismus však se stal pro nás nemožným. Máme tedy být protestanty? Pokud popíráme katolicismus, již jimi jsme; vzniká však otázka, máme-li zůstat křesťany a v jaké formě?

„Věřím z hlubokosti své duše a po nejzralejším uvážení, že učení Kristovo, očistěno od kněžžourských mazanic a náležitě pochopeno způsobem, kterým se vyjadřujeme my, je nejdokonalejší soustavou, která, aspoň dle mého soudu, dovede šířit světem klid a blaženost nejrychleji, nejušilněji, nejjistěji a nejvšeobecněji.“* Také se domnívám, že některá z četných protestantských sekt mohla by býti touženým náboženstvím; pokud by však musela přihlížet k požadavkům pokročilé doby, přinesla by tato křesťanská sekta vlastně náboženství nové.

* G. Ch. Lichtenberg: Vermischte Schriften, I, s. 67 (1844).